

Tayyartzade Ata'nın Mevlevîliği Yorumlayışı

Muhittin Eliaçık

Tayyartzade Ata'nın Mevlevîliği Yorumlayışı

Tayyartzâde Atâ, Mevlevîliği farklı şekilde yorumlamış ve Alevî-Mevlevî söylemini dile getirerek bunları bir arada uyum içinde yürüttüğünü söylemiş bir şairdir. O, şiirlerinde Mevlânâ'nın ve Mevlevîliğin kaynağının Hz.Ali olduğunu ve Mevlânâ ve onun neyinin İlâhî aşk sırrını Hz Ali'den aldığını sıkça işlemiştir. Mevlevîlerce kabul edilmeyen bu yaklaşım günümüzde de dile getirilmekte ve daha da ılergi-dilerek Mevlevîlik Alevîliğin alt gruplarından sayılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alevî-Mevlevî söylemi, Hz. Ali, Mevlânâ, Mevlevîlik, Alevîlik

Tayyartzade Ata and His a Different Reading

Tayyartzâde Atâ is a poet that reads as different Mevlevîshness and says that leads Mevlevîshness and Alevîshness together compatible. He commits in his poems usually that was Hz.Ali fountain of Mevlana and Mevlevîshness, and Mevlana and his nay take confidence of divine love from Hz.Ali frequently. This approach which was not accept from Mevlevîs was depict too now and furthermore Mevlevîshness counted a branch of Alevîshness.

Key Words: Alevî-Mevlevî Pronunciation, Hz. Ali, Mevlânâ, Mevlevîshness, Alevîshness.

Bu makalede son yıllarda sıkça dile getirilen Alevî-Mevlevî söylemini bundan 150 sene önce dile getirmiş bir şair olan Tayyazâde Atâ'nın Mevlevîliği yorumlayış şekli anlatılacaktır. O, şiirlerinde Mevlânâ'nın ve Mevlevîliğin kaynağının Hz. Ali olduğunu ve Mevlânâ ve onun neyinin İlâhî aşk sırrını Hz. Ali'den aldığını sıkça işlemiş bir şairdir. Mevlevîlerce pek kabul görmeyen bu yaklaşımın günümüzde de sergilendiği görülmektedir. Üstelik günümüzdeki anlayışa göre Mevlevîlik Alevîliğin alt gruplarından sayılmakta, Mevlânâ Alevîliğin bir başka anlayışını temsil etmekte ve Mevlevîler de semahlarında ney, darbuka ve kudüm kullanan Alevîliğin saz çalmayan kesimi olmaktadır. Biz asıl konumuza geçmeden önce bu iddialara kısaca değinmek istiyoruz.

Mevlevîliğin Alevîliğin Alt Gruplarından Sayılması ve İkisinin Aynı Şey Olduğu İddiası

Alevî-Bektaşî söylemine ek olarak dile getirilen Alevî-Mevlevî söyleminde Alevîlik bir üst grup sayılmaktadır. Bu görüşe göre Mevlevîlik Alevîliğin alt gruplarından olup Mevlânâ Alevîliğin bir başka anlayışını temsil etmekte ve Mevlevîler de semahlarında ney, darbuka ve kudüm kullanan Alevîliğin saz çalmayan kesimi olmaktadır.¹ Mevlevîler tarafından reddedilen bu görüş aslında yeni olmayıp daha öncelere dayanmaktadır. Bilhassa yeniçeri ocağının II. Mahmud tarafından kaldırılmasının ardından kendisini Alevî-Mevlevî olarak tanıtan tarikat mensuplarının, bürokratların, şairlerin dikkat çekici biçimde arttığı görülmektedir.²

Yukarıdaki görüşe göre aynı dönem ve şartlarda ortaya çıkıp inanç, görüş, düşünce ve ritüellerce benzerlikler taşıyan Mevlevîlikle Alevîlik aslında birbirinin aynısıdır. 13. yüzyıl Anadolu'sunda aynı şartlar altında yaşayan Hacı Bektaş-ı Velî, Mevlânâ, Yunus Emre, Taptuk Emre, Ahi Evran gibi şahsiyetler arasında büyük benzerlik bulunduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Hacı Bektaş-ı Velî'nin Makâlât'ının Mesnevi'nin kısa bir özeti olduğu ve Mesnevi'deki duygu ve düşüncelerin onda da bulunduğu gerçeği Mevlevîlikle Alevîliği aynı iki tarikat gibi sunmayı kolaylaştırmıştır. Böyle olmakla beraber Hacı Bektaş-ı Velî'nin Mevlevîlere nazaran Ahilerle daha yakın bir münasebet kurduğu ve Ahilere çok benzeyen birtakım adetlerinin (eşik öpme, kuşak bağlama, aynı kaseden müşterek şerbet içme, kıyafetlerdeki teferruat, okunan dualar vb.) bulunduğu

¹ Bu görüşler özellikle, Cem dergisinde ve Cem Vakfı'nın internet sayfasında yayınlanan raporlarda dile getirilmiştir. Bu yaklaşıma Faruk Hemdem Çelebi ve Şefik Can karşı çıkmışlardır.

² Tayyazâde Atâ (ö.1883) ve Senihi-i Mevlevî (ö.1900) bu görüşü zirveye çıkaran iki çağdaş şair ve bürokrattır.

gerçeği bu görüşü zayıflatmaktadır. Yukarıda adları verilen şahsiyetler 13. yüzyılda karışıklık içindeki Anadolu'da insanları içine düştükleri çaresizlikten kurtarmak için büyük çaba sarfetmişler ve her biri kendine has metodlar geliştirmişlerdir. Aynı köke dayanmakla beraber dallar ve budaklarca farklıdırlar. İfrat ve tefritten uzak bir Alevîliği olan Mevlânâ'nın ve Mevlevîliğin Alevîlik içinde yorumlanması tarihî gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Kaldığı, bugünkü mânâda Alevîlik Osmanlı Devleti ile Safevîler arasındaki siyasi ilişkilerden sonra şekillenmiş ve Mevlânâ da bu olaylardan çok önce yaşamıştır. Öte yandan tarihî süreç içinde adından yararlanma çabalarının hiç eksik olmadığı Mevlâna'nın, Hz. Ali ile ilgili hiçbir müfrit şiirinin bulunmadığı ve şiirleri arasına İsmaililerce Hz. Ali'yi ilahlaştıran şiirlerin karıştırıldığı da ispatlanmıştır.³ Bu istismar çabaları çok önceye dayandığından bizim üzerinde duracağımız Tayyazâde Atâ'nın görüşlerinin dayanağını açıklamaktan uzaktır.

Mevlevîler Kendilerini Hz. Ebubekir'e Bağlarlar

İslam dünyasında tarikatlar silsilelerini genellikle Hz. Ebûbekir veya Hz. Ali'ye dayandırarak Bekrî veya Alevî diye anılmışlardır. Silsilelerini Hz. Ebubekir'e dayandıran Nakşîler ve Mevlevîler Bekrî, Hz. Ali'ye dayandıran Kâdirî, Rufâî vb. tarikatlar da Alevîyye adıyla anılmışlardır. Mevlevîler Alevî değil Bekrî olarak tavsif edilmeyi uygun görmüşlerdir. 1207'de nüfusu Türk olan Horasan'ın Belh şehrinde doğan Mevlânâ'nın soyu ve bazı Mevlevîlerin ve adetleri de Hz. Ebubekir'e dayandırılmıştır. Meselâ Mevlevîler arasındaki yaygın bir inanişe göre Hz. Muhammed miraçtan sonra Hz. Ebubekir'e Allah'ın kendisinden razı olduğunu müjdelemiş ve onun da razı olup olmadığını sormuştur. Bu soru üzerine Hz. Ebubekir, şevke gelerek eliyle yakasını tutmuş ve "*Ben razıyım, ben razıyım*" diyerek üç kez kendi ekseni etrafında dönmüştür. Mevlevîlikte semânın başlangıcı bu rivayete de dayandırılmıştır.

Hem Mevlevî hem de Alevî olma hususu

Tayyazâde Atâ, Senih-i Mevlevî vb. şair ve bürokratlarca bilhassa Tanzimat sonrası dile getirilen bu görüşün Yeniçeri Ocağının kapatılmasıyla yakın ilgisi vardır. Bilindiği üzere Yeniçeri Ocağının kapatılmasıyla II. Mahmut Bektaşî tekkelerini de kapatmıştı. Bu sırada bazı Bektaşî şeyhleri Mevlevî dergahla-

³ Bediuzzaman Firuzanfer, Mevlânâ Celâleddin (F. Nafiz Uzluk Çevirisi), MEB Basımevi İstanbul 1963; Şefik Can, Mevlâna'nın Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1995.

rına sığınmışlar ve o dönemden itibaren bazı Mevlevî dergahlarında Bektaşî adetleri başlamıştır. Mesela İstanbul'da Tahirü'l-Mevlevî'nin de mensup olduğu Yenikapı Mevlevîhanesi tamamen Sünnî, Bahariye Mevlevîhanesindeki Mevlevîler ise daha çok rindâne ve Bektaşî-meşreb bir anlayış sergilemişlerdir.⁴ Ayrıca mezkur olaydan sonra Alevîlerin devlet kurumlarından uzaklaştırılıp sürgünlere uğradığını da görüyoruz. Bu olaydan sonra, babası Enderun baş lalası olan Tayyazâde Atâ da dokuz yıl kaldığı Enderun'dan ayrılmış ve sürgünlerle geçen bir memuriyet hayatı yaşamıştır.

Tayyazâde Atâ

Tarih-i Atâ adlı eseriyle öne çıkmasından dolayı şairliği sürekli ikinci planda kalmış olan Tayyazâde Atâ'nın edebî kişiliğiyle şiirleri dikkat çekici önler içerir. İyi bir şair olan Atâ, şiirlerinde bir yandan *Haydarî, muhibb-i âl-i abâ, muhibb-i hanedân-ı Haydar, on iki imam aşkı, Kerbelâ şahının aşkı* gibi ifadeleri sık kullanmış, diğer yandan da her fırsatta Mevlevî olduğunu söylemiştir. Bu, onun mezhep ve meşrebine işaret eden hususlardır. Hem Mevlevîliği hem de Alevîliği bir arada yürüttüğü hususu şiirlerinin önemli özelliğidir. Biz bu bildirimizde onun Mevlevîliğe getirdiği yorumlarını şiirlerinden hareketle ortaya koymaya çalışacağız.

Babası Enderûn baş lalalarından Tayyar Efendi'ye nispetle Tayyazâde Atâ diye anılan Atâullah Ahmet 1810'da İstanbul'da doğmuştur. Enderun'da yetişmiş, II.Mahmud'un iradesiyle aynı yerde göreve başlamış ve 9 yıl Enderunda *kılar-ı hassada* hizmet etmiştir. Ata Bey babasının ölümünden sonra Enderun'dan ayrılmış ve sırayla Dâr-ı Şûrâ katipliği, Giritli Mustafa Nâilî Paşa'nın divan katipliği, serasker mektupçuluğu, Dâr-ı Şûrâ âzalığı, Adana ve Halep mal müdürlükleri, İstanbul muhasebeciliği, Ordu müsteşarlığı, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid müsteşarlığı görevlerinde bulunmuştur. Bir süre memuriyetten ayrılmışsa da daha sonra Karahisar ve Karesi mutasarrıflıkları görevlerinde bulunmuş ve son olarak 1876'da bâlâ rütbesiyle Harem-i Şerif müdürü olmuş ve ölümüne kadar Medîne'de kalarak 1883 civarında Medîne'de vefat etmiştir. Ayrıca, bazı siyasî meseleleri halletmek üzere Trablus, Girit, Lübnan gibi yerlerde geçici görevler yapmıştır (*Tarih-i Atâ*, 1293:C.III; M.Süreyya *SO*, 1308-15:481-82; M. Tahir *OM*, 1333-42:III-108; Fatin *Hâtimetü'l-es'âr*, 1271:304; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1969:I-117-120; S.Nüzhet *Türk Şairleri*, 1935; N.Tuman *Tuhfe-i*

⁴ Bu bilgi, kitapçı Raif Yelkenci tarafından Şefik Can'a Mısır Mevlevîhanesi şeyhinin defterinden nakledilmiştir.

Nâilî 2001:683). Ata Bey'in Mehmed Nezih adlı oğlu olup o da Enderunda yetişmiştir.

Tayyarzâde Atâ'nın *Tarih-i Atâ* adlı beş ciltlik tarih kitabı, kendi hattıyla yazdığı *Divan*'ı, *Tuhfetü'l-fârisîn fi ahvâli huyûli'l-mücâhidîn* ve *Tayyarzâde Mecmuası* adlı eserleri bulunmaktadır.

Mevlevîliği

Atâ, Mevlâna'ya ve Mevlevîliğe mensubiyetini aşağıdaki beyitte meâlen: "Bari yol Konya'ya uğrasa da gurbet diyarının derdi her an düm sesi ile Mevlana'nın dergahında geçse" diyerek belirtir:

Konyaya bârî düşüp dergah-i Mevlânâda
Geçse her dem düm ile derd-i diyâr-ı ğurbet (Gazel 8/7)

Limni adasında ziyaret ettiği Niyâzî-i Mısrî için yazdığı kasidede: "ey Niyâzî-i Mısrî, mensubiyetim Mevlana'ya olmakla beraber sana olan sevgi konusundada da övünç hırkasını giyerim" der.

Yenikapı Mevlevihânesinde şeyhi Nazîf Efendi için yazdığı bir kasidesinde Mevlevîliği ve Mevlevînin özelliklerini kendine has uslûbuyla bütün yönleriyle açıklar. Ayrıca kasidenin sonunda şiiirlerinde sık sık geçen ileri derecedeki Hz. Ali ve ehl-i beyt sevgisine yer verir:

"Mevlevî, Mustafanın açık dininin açıklayıcısı ve onun özel sırlarının taşıyıcısıdır. Aşıkâne zikri, ayini ve edası gönül alıcı olan Mevlevî aşk yolunun önderi ve delilidir. Zâtî sevgiden Cenab-ı Hakkın haberdar ettiği Mevlevî, vefa ilminin ince-liğine aşınadır. Mevlevî bilgili gönül dostlarına feyiz vericidir ve kavuşma bahçesinde büyük bir kılavuzdur. Mevlevînin gönlü hakikat güneşinin ışığından alıntılanmıştır; o, sevgi ehlinin kalbine nur bağışlayıcıdır. Döğülen kudüm değil, Mevlevînin alçakgönüllülükle dolu göğsünün inlemesidir. O yakıcı olan, ney, def, tanbur, keman değildir; o, Mevlevî aşıkların narasında ortaya çıkan düzeni götürücü sestir. Mevlevî his ve hayali bırakıp kavuşmaya sema eder; o, âl-i abânın arayıcısı ve aşığıdır. Şeker kamışı ululuk elinde bir ejdere döner; Mevlevî şirki yok etmek için adeta yed-i beyzâ asâsıdır. Mevlevînin sikkesi felek etekli gökkubbedir; o, kaftanı hale olan ay gibi ebem kuşağıdır. Feracesi gibi bütün batnî ilmi kuşatmıştır, bu yönden Mevlevî gizli hazinayı bilendir. Mevlevî, dervişini umusundan hiç geri bırakmadı; ey gönül, seni de meyus etmezse yeridir. Ah-lar olsun ki, fırsat vaktini boşuna yitirdim, şimdi bildim ki Mevlevî bağış hazinesine sahiptir. Mevlevî Celal ismini anar, visale ulamayı düşünür; o, vahdet yuvası içinde bir hümâdır. Onun muhiblerinde Hak sırrı çoğunlukla görüldü, canlar için

Mevlevî can u gönülden uyulacak bir imamdır. İşte vücud nuruna bir hayırlı evlat geldi; ey azizim o, temiz edalı Şeyh Nazif'tir. O yüce zatın elini öpmeye ersem gönül aydınlanır, Mevlevî zekânın nurudur. Âl-i Haydar aşkının çokluğuyla çölle-re düşen gönül gibi, divanelere bağışım tâ kendisidir Mevlevî:

Şârih-i şer' -i mübîn-i Muşafâdır Mevlevî
Hâmil-i esrâr-ı hâşş-ı Murtażâdır Mevlevî

‘ Âşıkâne zıkr ü âyîn ü edası dil-firîb
Meslek-i ‘ aşka delîl ü pişvâdır Mevlevî

Hubb-ı zâtîden cenâb-ı Hakk haberdâr eyledi
Nükte-i ‘ ilm-i vefaya âşinâdır Mevlevî

Feyz-bağşâdır eviddâ-yı dil-i dânişvere
Ravza-i vuşlatda ‘ âlî rehnümâdır Mevlevî

Muktebesdir neyyir-i şems-i haqîkatden dili
Nür-bağş-ı kalb-i erbâb-ı velâdır Mevlevî

Mevlevîniñ sînesidir dögilen şanma kudûm
Nâliş-i maḥviyyet ile pür-şadâdır Mevlevî

Nây u ŧanbûr u kemân u def midir ol sûz-nâk
Na‘ ra-i ‘ uşşâkda sâ mân-rübâdır Mevlevî

Terk ider hiss ü hayâli vuşlata eyler semâ'
‘ Âşık u cüyende-i âl-i ‘ âbâdır Mevlevî

Ney-şeker dest-i celâlinde döner ejderlere
Maḥv-ı şirke şan yed-i beyzâ ‘ aşâdır Mevlevî

Sikkesidir kûbbe-i gerdûn tennûre anîñ
Şan kamer kavş-i kuzah hâle-ridâdır Mevlevî

Çünki ferâce bütün ‘ ilm-i ledünniyyi muḥâḥ
Bu cihetle ‘ ârif-i kenz-i hafâdır Mevlevî

Koymadı dervîşini ünmiyyesinden hiç girü
Ey dil itmezse seni me ‘ yûs be-câdır Mevlevî

Eyledim bî-hüde fevt-i vaqt-i fırsat âh âh
Şimdi bildim mâlik-i genc-i 'a'âdır Mevlevî

Zîkr ider ism-i celâl ü fikr ider neyl-i vişâl
Âşiyân-ı vahdet içre bir hümâdır Mevlevî

Ekşerî itdi muhibbânında sırr-ı Haq zühür
Cânlarâ cân u gönülden muhtedâdır Mevlevî

İşte bu nür-ı vücûda geldi bir hayrû'l-halef
Ey 'azîzim Şeyh Nazîf-i pâk-edâdır Mevlevî

Nâ'il olsam dest-bûsına o zât-ı ekremiñ
Şu' le-dâr eyler dili nür-ı zekâdır Mevlevî

Farḡ-ı ḥubb-ı âl-i Ḥaydarla düşen şahrâlara
Dil gibi şeydâlara maḥz-ı 'a'âdır Mevlevî (Atâ Divanı, Kasaid 23. Eliaçık, 2005)

Mevlevîlerin özelliklerini ve övgülerini başka bir kasidesinde yine kendine has yorumu ve bakış açısıyla şöyle ifade eder:

'Mevlevîlerin açık yolunda bereket fezasına yol bul, kurtulmayı iste ve bunu Mevlevîlerin şâhında gözle. İsteklerini Hakdan iste, halka gönül bağlama; Mevlevîlerin sığmağında Mevlâna'nın adeti budur. Gam çekme, her an u zaman Mevlevînin etekliği gibi döner; daima Mevlevîlerin önünde baş eğ, Ey gönül, bu dünyada maksat kanaat ederek huzur bulmaksa, bu da Mevlevîlerin külahında gizlidir. Feyz almak istiyorsan Yenikapı'ya sığın, bu zamanı Mevlevîlerin o atölyesinde geçir. Şeyh Şems-i Tebrizî kabul ettiği takdirde Mevlevîlerin yüksek divanında köle olmak ne kadar güzeldir. Her ne kadar intisap etsen de Mevlevîlerin makamında irfan giysisini o müşid-i kâmil giydirir. Zinnüreyn'in adaşı odur, ârif-i billah odur; onun kişiliği Mevlevîlerin alunlarında fitrî bir murdur. Ey Atâ, bu sevgi dar geçidinde gayriden geç, Mevlevîlerin yolunda emeli ve arzuları bırak. Rum'un müşidinin kadim feyzini Yenikapı'dan al, bu eski derdi Mevlevîlerin tekkesinde yok et

Fezâ-yı feyze yol bul şâh-râh-ı mevlevîlerde
Niyâz eyle rehâyı gözle şâh-ı mevlevîlerde

İdüp Haqdan taleb âmâlini rabḡ itme halka dil
Budur âyin-i Mevlânâ penâh-ı mevlevîlerde

Döner tennûre-veş her ‘aşr u vâkt evzâ‘ı ğam çekme
Hemîşe ser-fürû kıl pîş-gâh-ı mevlevîlerde

Kanâ‘atla refâh-ı hâl ise maqşad bu ‘âlemde
Bu da mestûrdur ey dil külâh-ı mevlevîlerde

Yeñikapu‘ya eyle ilticâ feyz almağ isterseñ
Bu devrânı geçir ol kâr-gâh-ı mevlevîlerde

Qabûl eylerse Şeyh Şems-i Tebrîzî siyerü‘l-hağ
Ne a‘lâ bende olmağ bâr-gâh-ı mevlevîlerde

Egerçi intisâb eyler iseñ ol mürşid-i kâmil
İder iksâ-yı şevb-i feyzî câh-ı mevlevîlerde

Odur hem-nâm-ı Zî‘n-nüreyn odur hem ‘ârif-i billah
Ki zâti nûr-ı fıtrîdir cibâh-ı mevlevîlerde

Bu teng-nâ-yı maħabbetde sivâdan geç ‘Atâ yâ hû
Münâ vü maqşadı terk eyle râh-ı mevlevîlerde

Yeñikapu‘dan al feyz-i qadîmiñ mürşid-i rûmuñ
Bu eski derdi maħv it hânqâh-ı mevlevîlerde (Atâ Divanı, Kasaid 27. Eliaçık, 2005)

Ata, şeyhi Nazif Efendi‘ye sunduğu bir gazelde, şeyhin kendisini kabulüyle vuslat fezasına ereceğini, şeyhinin cömertlik, olgunluk ve feyzin merkezi ve kutupların sığınağı olduğunu, kendisinin Mevlânâ dergahına süpürge olmasına şaşılmamasını, şeyhinin gönülde ortaya çıkan bir arzu olduğunu belirtir ve ona intisabının bir lutuf olduğunu şöyle belirtir:

Saña maħz-ı ‘atâ-yı Hağdır itdiñ intisâb ey dil
İder cüy-ı teveccüh bih-i ümîdi ne ğam şadâb (Kasaid 29/6)

Aşağıdaki beyitlerde Mevlânâ‘nın zenginlik hazinesi ve sevgiliye kavuşma için aşıklara çare sunucu olduğunu söyler :

‘Atâsı Hağret-i Molla Celâl‘iñ ber-ğarâr olsun
O bir kenz-i ğinâdır anda hiç ihsân hisâb olmaz

Odur her çâre-sâz-ı neyl-i vaşl-ı ‘aşıkân ey dil
Hemîşe dergeh-i Hâlîğdan özge halka bâb olmaz (Gazel 44/5-6)

Tayyarzâde Atâ, Alevîlik ifadesiyle ilk bakışta Hz. Ali ve ehl-i beyte olan sevgi ve bağlılığını anlatır görünse de, buna çok fazla yer vermiş olmasından alevî ya da şîî olduğu yönünde bir düşünceye kapılmabilir. O, “Hazret-i Hakk’a, Habib-i Ekreme yüz binlerce şükür olsun Haydarî (Alevî)yim, her an onunla meşgul olup düşer kalkarım” diyerek bu durumuyla övündüğünü belirtir. Şiirlerinde Mevlevîliğe mensubiyetini belirttiği gibi Alevîliğe olan sevgi ve mensubiyetinden de çok sık bahseder. Alevîliğe olan sevgi ve mensubiyetinin daha çok dikkat çektiğini de rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunun sebebini de Mevlânâ’nın ve Mevlevîliğin kökünün Hz. Ali olduğunu söyleyerek açıklar. Âl-i Abâ muhibbi olduğunu, Hz. Ali ve evlâdından, ehl-i beytten feyz aldığını, on iki imam ve Kerbelâ şehidi aşığı olduğunu çok sık belirtir. Babasının ismine nisbetle de sık sık *Ibni Tayyaram* diye vurgu yapar. Ayrıca Mevlevîliği ve Alevîliği bir arada yürüttüğünü:

Dil Nazîf mürşid ile semt-i selâmetde gezer
‘Alevîlerle ider devr-i fezâ yâ Mısrî (Kasaid 25/8)

beytiyle açıklar. Bu durum meşreb-mezheb uyumuyla açıklanabilir. Bu husus ayrıca, Mevlevîliğin kaynağının Hz. Ali olduğundan hareketle de açıklanabilir. Bunu da Atâ:

Hâzret-i Hâyardan ‘âşık ‘aşkı ta’lîm eyle kim
Andan öğrendi bu sırrı nây-ı Mevlânâ-yı ‘aşk (Gazel 69/10)

beytiyle açıklamaktadır.

Atâ’nın şiirlerinde *muhibb-i ehl-i beyt*, *muhibb-i âl-i abâ*, *muhibb-i hanedân-ı Haydar*, *on iki imam aşkı* vb. Alevîlik yönlerine işaret eden pek çok beyit vardır. Onun her yıl Kerbelâ mersiyesi yazdığı da divanındaki mersiyelerden anlaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde Hz. Ali ve ehl-i beytten feyiz aldığını, bunlara aşkla sevgiyle bağlı olduğunu, bununla övündüğünü, onların şiirine ilham kaynağı olduğunu, onların uğruna canını vermeye hazır olduğunu söyler. O, Alevîlikle ilgili duygu ve düşüncelerini aşağıdaki beyitlerde şöyle dile getirir: “*Allah’ın feyzine mazhar ve Haydar’ın lutfuna nail olup işret civarını elbette terkederim. Hakk’ın Atâ’sı ben, ehl-i beytin seveniyim; onlar aşığı ne kadar günahkar olursa olsun kovmazlar. Gonül, Haydar-ı Kerrâr’ın ailesini severdir; ey aşık, bu dilimden tatlı daha başka hal olur mu? Ehl-i beyt sevgisine can vermek isterim; kıymetbilirlere feda kadar lezzet olur mu? Ben evlâd-ı Alinin aşığıyım, onların verdiği bereketin parlaklığıyla tabiatım nice manzumeler öğretir. Ali ve ailesinin sevgisini söyleyip durdum, sakın dönme; çünkü bunlar çok şefaât edici o efendiyle servetde ortaklarımış. Ben, Tayyar oğluyum, Haydar’ın ehl-i beytinin seveniyim; Yarabbi, canıma kuş kadar canlılık kanadı ver. Hazret-i Hakk’a, Habib-i Ekreme yüz binlerce şü-*

kür olsun Haydarî(Alevî)yim, her an onunla meşgul olup düşer kalkarım. Gönül Ali ile ailesine mecburdur, kıyamete kadar ağlayıp inlemekten geri durmam. Ey aşık, aşkı Hazret-i Haydar'dan öğren; çünkü, aşk Mevlânâsının neyi bu sırrı ondan öğrendi. Mustafâ'nın ve ailesinin aşığıyım; ey Atâ, bırak iddiayı, aşkın en büyüğü işte budur. Kendimi bileli Ahmed'in ailesine aşıkım; onun afvının umudu isyana istek vermektedir. Ey sūfî, ben Haydar'ın ehl-i beytinin seveniyim, bana sevgilimin görünen iyiliklerini sorma. Lev-lâk şahunun ümmetiyim, Ali'nin aşığıyım; hasılı benim gaddarımın işi pişmanlıktır. Yarabbi, Peygamber'in ikinci nuru ve Haydar'ın şahı aşkına can sıkıntısının yok oması için gönlüm arzusunu ver. Yarabbi, af ve lutuf denizinin genişliğini inkar etmem, sıbyeyn (Hz.Hasan ve Hüseyin)in gaddarımın payına zulüm ver. Mel'ûn Yezid'e ve ailesine buğzunu bildiren elbette minnetsiz ev olan cennete girer. Dua ve selamı hatıra getiren murada ulaşıp neşelenir, on iki imamın aşkına bunu bağışla ki şâd olsunlar. Yarabbi, Habîbin ve Haydar'ın aşkına, ne olur lutfet de ben düşmanlarıma üstün geleyim. Ey Atâ, gönül elemle doludur, varımız Ali sevgisidir; bahsedilenin mateminden başka elde hiçbir şey yok. Gönül bahçem Haydarî fidanın meyveleriyle dopdoluyken nefsin arzusunun mecralarına uyup da çürür müsün” :

Hâzret-i Haydar ü âlinden alurken feyzi

Bir gün olsa n'ola pür-lem'a dilâ cây-ı murâd

‘Âşiyem müntesibem âl-i ‘abâya ey şâh

Geldi dergâhına dil eyledi inhâ-yı murâd (Kasaid 26/13-14)

Mazhar-ı feyż-i Hudâ nâ'il-i luţf-ı Haydar

Olup elbet iderim terk-i civâr-ı ‘işret (Gazel 12/10)

‘Aţâstır Hudâvendîñ muhibb-i hânedânım ben

Ne rütbe mücrim olsa eylemezler ‘âşıkı teb‘îd (Gazel 26/11)

Dil muhibb-i hânedân-ı Haydar-ı Kerrârdır

Gayri hâl olsun mı ‘âşık bu lisânımdan lezîz (Gazel 29/4)

Âl-i ‘Abâ vilâsına cân virmek isterim

Kıymet-şinâsa lezzet olur mı fidâ kadar (Gazel 40/21)

Ben evlâd-ı ‘Alî'niñ ‘âşıkıyam anlarıñ feyzi

Virir revnağ tabî'at nice manzûme ider tedris (Gazel 47/6)

Muvâlât-ı ‘Alî vü âlin ikrâr eylediñ dönme

Ki bunlar h'âce-i eşfâ' ile şervetde ortakmış (Gazel 52/15)

İbn-i Tayyāram muhibb-i hānedān-ı Haydaram
 Kūşca cāna kıl 'aṭā Yā-Rabbi bāl-i inti' āş (Gazel 53/7)

Ḥazret-i Ḥaḳḳ'a Ḥabīb-i Ekrem'e yüz biñ sipās
 Ḥaydarīyem oluram her ān ḥaşr-ı iḥtişās (Gazel 55/9)

Dil 'Aliyyü'l-Murtezā vü āline mecbūrdur
 Tā kıyāmet eylemem nālān u giryāndan ferāğ (Gazel 63/7)

Ḥazret-i Ḥaydardan 'āşık 'aşkı ta' līm eyle kim
 Andan öğrendi bu sırrı nāy-ı Mevlānā-yı 'aşk

'Āşıkıyam Muştafānīn hānedān-ı Aḥmedīn
 Ey 'Aṭā da'vāyı ḳo işte budur kübrā-yı 'aşk (Gazel 69/10-11)

'Āşıkam kendim bilelden hānedān-ı Aḥmede
 'Afvımñ ümniyyesi virmekdedir 'işyāna şevḳ (Gazel 71/5)

Ben muhibb-i hānedān-ı Haydaram şorma baña
 Şūfiyā meşhūd olan elṭāfını dil-dārımñ

Ümmetiyyem şāh-ı lev-lākiñ 'Alīnīn 'āşıkı
 'Āḳıbet kārı nedāmetdir benim ğaddārımñ (Gazel 72/5-6)

Nūr-ı şānī-i peyamber şāh-ı Ḥaydar 'aşkına
 Ey Ḥudā eyle 'Aṭā dil-ḥāhı maḥv olsun melāl (Gazel 78/6)

Vūs' at-i deryā-yı 'afv u luṭfuñ inkār eylemem
 Yā Ḥudā ğaddār-ı sıbṭeyn ḥişşesine vir sitem (Gazel 79/11)

Ḥāne-i bī-minnetidir cennet elbetde girer
 Buğz-ı mel'ün Yezīd ü ālīn iş'ār eyleyen

'Aşkına eyle 'Aṭā şād ola on iki imām
 Kām alur tarziye vü taşliye izkār eyleyen (Gazel 82/11-12)

Yā Ḥudā maḥbūbuñ ile şīr-i Ḥaydar 'aşkına
 Olayım luṭfuñ ile ğālib n'olur a' dāma ben (Gazel 85/10)

Pür-elemdir dil 'Aṭā ḥubb-ı 'Alī'dir varımız
 Mā-melek yok mātēminden ğayri ḥiç mezkūrdan (Gazel 86/5)

Nihāl-i Ḥaydarīden pür-şemerken ravza-i gönlüm
 Mecārī-i hevā-yı nefse uyup da çürür misin (Gazel 88/7)

Atâ'nın Hem Mevlevî Hem de Alevî Oluşu

Atâ'nın, hem Mevlevî hem de Alevî olduğunu şiirlerinden verilen örneklerle gösterdik. Bu yöndeki beyitler neredeyse divanının üçte birini oluşturur. Verdiğimiz örnekler onun hem Mevlevî hem de Alevî olduğunu açıkça göstermektedir. Bir de Atâ'nın Mevlevîlikle Alevîliği bir arada götürdüğünü belirttiği beyitler vardır. O “*Ey aşık, aşkı Hazret-i Haydar'dan öğren; çünkü, aşk Mevlânâsının neyi bu sırrı ondan öğrendi*” diyerek dolaylı yönden Mevlâna'nın hocasının Hz. Ali olduğunu söyler ve Mevlevîliğin Alevîliğe dayandığını belirtir. Böylece Mevlevîlik Hz. Ali'ye, Mevlevîlikteki ney de Hz. Ali'nin başından geçen bir olaya dayandırılmış olmaktadır.⁵

Hâzret-i Haydar'dan ‘âşık ‘aşkı ta‘lîm eyle kim
Andan öğrendi bu sırrı nây-ı Mevlânâ-yı ‘aşk (Gazel 69/10)

Hem Mevlevî hem de Alevî olduğunu ve bu ikisini bir arada yürüttüğünü:

Dil Nazîf mürşid ile semt-i selâmetde gezer
‘Alevîlerle ider devr-i fezâ yâ Mısrî (Kasaid 25/8)

beytinde dile getirir..

Atâ, tıpkı Alevîler gibi Mevlevîlerin de Hz. Ali'ye ve ehl-i beyte büyük sevgi duyduklarını, ehl-i beyt sevgisiyle yanıp tutuştuklarını belirterek Alevî-Mevlevî olmasının sebebini zımmen ifade eder ve bunların hasır gibi birbirine geçmiş olduklarını söyler. Yukarıda aktardığımız Mevlevîliğin medhiyesi olan bir kasidesinin son beytinde Hz. Ali sevgisini dile getirir ve kasideyi şöyle tamamlar: *Mevlevî, Hz. Ali'nin ailesine olan aşkın çokluğuyla çöllere düşen gönül gibi, divanelere ihsanın takendisidir:*

Fart-ı hubb-ı âl-i Haydar'la düşen şahrâlara
Dil gibi şeydâlara maḥz-ı ‘aḫâdır Mevlevî (Kasaid 23/18)

Her iki tarikata da büyük sevgi ve bağlılık gösteren birisinin bu ikisini uyum içinde bir arada yürütmesinde bir terslik olmasa gerektir. Buradaki Alevîliğin Alevî-Bektaşî meşreple bir ilgisi olup olmadığı araştırılması gereken bir konudur. Biz, Atâ'nın Alevîliğinin Hz. Ali ve ehl-i beyt sevgisinden ibaret olduğunu,

⁵ Mevlevîler arasında çok itibar gören yanık ve lâhûtî sesli neyle ilgili şu rivayet anlatılır: Peygamberimiz İlahî aşkın sırrını Hz. Ali'ye söylemiş ve bu sırrın yukû altında ezilen Hz. Ali sırrı gidip Medine dışında kör bir kuyuya anlatmıştır. Kör kuyu bu sır ile coşup köpürerek taşmıştır. Su her yeri kaplayınca kenarlarında kamlar yetişmiştir. Oralarda bulunan bir çoban bu kamlardan birini kesip çeşitli yerlerinden delmiş ve üflemeğe başlamış, çıkan ses kalplere coşku ve heyecan verip İlahî sırrı anlatır olmuştur. Peygamberimiz tesadüfen bu çobanın ney sesini işitince durumu anlamıştır. O günden sonra ney bir ilham kaynağı olmuştur. Mevlânâ da Mesnevi'sine neyi anlatarak başlamıştır

bunun dışında aykırı her hangi bir düşünceyi içermediğini rahatça söyleyebiliriz. Mavlânâ ile Hacı Bektaş-ı Velî birbirlerine iltifat ve övgü göstermişlerdir. Atâ'daki Alevîlik-Mevlevîlik de bu iltifatın bir tezahürü olmalıdır. Ancak, yine de bu hususun değerlendirilmesinde II. Mahmud'un yeniçeri ocağını kapatması sonrası Alevî-Bektaşîler için gelişen olumsuz gelişmelerin göz önünde bulundurulmasında fayda vardır.

Kaynakça

- Alptekin Coşkun, *Türkiye Selçukluları*, Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, 8. c., Çağ Yay., İst. 1989.
- Atâ Bey, *Tarih-i Atâ (Tarih-i Enderun)*, C.I-V, İstanbul 1293.
- Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Muellifleri*. İstanbul 1333-42.
- Cari Vett: *Dervish Diary*. Los Angeles 1953: 27-28.
- Çoşan Esat, *Hacı Bektaş-ı Velî Makâlât*, Seha Neşriyat, Ankara tarihsiz.
- Curt Sachs: *World History of Dance*. New-York 1937: 124-131.
- Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), *Enderun*, C.11 ss.185-187; *Atâ Tayyarzade*, C.4 s. 35, İstanbul 1991.
- Doğan İzzettin, *Milliyet* 23.10.1998
- Eliaçık Muhittin, *Tayyazâde Atâ Divanı*, Bilge Kitabevi, Ankara 2005.
- Erk Nihal, *Tuhfetu'l-fârisîn fi-ahvâlî huyûli'l-mucâhidîn* DTCFD XVII/3-4(1959), s.495-511.
- Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadime* (haz. Y. Ercan), İstanbul 1979.
- Fatin, *Hâtımetu'l-eş'âr*, İstanbul 1271.
- Fernard Grenard: *Mission Scientifique dans la Haute Asie*. 1890-1895. II.
- Gövsâ İ. Alaeddin, *Meşhur Adamlar, Hayatları, Eserleri*, C.3, İstanbul 1933-35.
- Hızır İlyas, *Letaif-i Enderun*, İstanbul 1276.
- Hüsevin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul 1990.
- İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 117-120, İstanbul 1969.
- İpekten Haluk (Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu, Turgut Karabey) *Tezkirelere Gore Divan Edebiyatı İsimler sözlüğü*, Ankara 1988.
- Kitâb-ı Müsteâb (Hz. Yaşar Yücel), *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I, Kitab-ı Mustetâb*, Ankara 1983
- Kutluay Erdoğan, *Alevîlik-Bektaşîlik*, İletişim Yay., İstanbul 1993.

- Levend, Âgâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 3. Baskı, TTK Yayını, Ankara 1988
- Leslie P. Peirce, *Harem-i Humayun* (çev. A. Berktaş), İstanbul 1996.
- Mazıoğlu Hasibe, *Türk Edebiyatı-Eski*, TA XXXIII, Ankara 1983.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C.III, 481-82, İstanbul 1311.
- Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, Bizim Büro Yayını, Ankara 2001.
- Ocak Ahmet Yaşar, *Hacı Bektaş-ı Veli*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul 1996, s. 455.
- Öztürk Yaşar Nuri, *Tarih Boyunca Bektaşılık*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1992.
- Pala İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayını, Ankara(tarihsiz).
- Parmaksızoğlu İsmet, *Enderun Mektebi*, TA, XV 193.
- Parmaksızoğlu İsmet, *Enderun-ı Humayun*, TA, XV 193-196.
- Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, İstanbul 1935.
- Sevük İ.Habib, *Tanzimattan Beri Edebiyat Tarihi I*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940.
- Şeker Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, DİB Yay., Ankara 1985.
- Şener Cemal, *Şamanizm*. AD Yayıncılık, İstanbul 1997: 77.
- Tecer Ahmet Kutsi, *Oyun, Raks Üzerine* TFA, C. I (1958): 106-107.
- Vasıf Edendi, *Târih*, İstanbul 1219.